van Babel slaat heel Israël ter neder. Jerusalem wordt half verbrijzeld, de Tempel op Sion verwoest, en heel een schare uit het geheiligde volk wordt op wreede wijze in ballingschap weggesleurd naar 't land van den vijand.

Zeker, er zijn tijden geweest, toen Israel als volk alle voorspoed genoot. In Gosenland genoot het aanvankelijk weelde. Ook onder David klom 't tot eere op, en toen Salomo's roep door heel het Oosten uitging, en Scheba's Koningin naar Jeruzalem optoog, om hem te hooren, was er geen volk, dat meer dan Israël in de bewondering van heel 't Oosten genoot.

Maar die bloei en dit welvaren hield geen stand. Geestelijk zonk Israel gedurig in. En ten slotte werd 't verstrooid onder alle machthebbende volken, en scheen het aloude Israel verstooten en ten verderve gedoemd te zijn. In eeuw na eeuw maakte dan ook de wanhoop en de vertwijfeling zich van de volksleiders meester, en scheen het of, met Edom en Babel, straks ook Israel als volk zijn bestaan zou zien ondergaan.

En toch zonk Israel niet in. Toch heeft Israel veeleer Babel en Rome overleefd. En zelfs gedurende den nu, God zij lof, geëindigden oorlog viel een ritseling op nieuw in Israels volksbestaan waar te nemen. Neen, Israel stierf in deze dertig eeuwen, na Rehabeam, niet weg. Er was een geheimnis, maar dat Israel, eeuw voor en na, liet voortbestaan. En op de vraag, waaraan dit was toe te schrijven, kwam én voorheen en ook *nu*, voor de geloovigen nooit een ander antwoord van Boven, dan de alles beheerschende betuiging: »*De Heere regeert*«.

Telkens gaat dit dan tegen onze verwachting in. »Wat vader«, zoo vraagt de Schrift zelve ons, »wat vader is er die den zoon niet kastijdt?« Herhaaldelijk zelfs ontvingen we den indruk, alsof wie afdwaalde van den Almachtige en in ongeloof verviel, de weelde des levens ontving en voorspoed zonder einde genoot, terwijl juist omgekeerd de kinderen Gods in tegenspoed de vreugde des levens dierven. Job blijf nog altoos het type van den man die God vreest, en door ramp na ramp overweldigd wordt. En heel de Psalmbundel door dreunt u aldoor het bang geroep tegen van het volk Gods, dat in zijn overweldigenden tegenspoed dreigt om te komen.

Het is heel de Schrift door vlak het tegendeel van wat ge zoudt vermoed hebben. Wie van God afdoolde, zoudt ge gewaand hebben, zal onder het bitterst lijden bezwijken, en wie trouw aan zijn God zich vastklemt, zal staan als 't koren dat op den akker rijpt. En toch gaat 't zoo telkens vlak omgekeerd. Niet Kain komt om, maar Abel. En heel de heilige historie door is 't, of het levensgeluk tiert en bloeit bij wie God verzaakten, terwijl omgekeerd de man die zijn God verlaat, zich in levensweelde blijft verheffen.

De tegenspoed van den Godvreezende is geen uitzondering, maar in heel Israëls heilige historie regel, terwijl omgekeerd Egypte tiert, en Babylon bloeit, en Rome met zijn zwaard heel de bekende wereld aan zich onderwerpt. En toch, wie, als de Middeneeuwen ingaan, eenerzijds die der positie van Gods Kerk, en anderzijds die der volken nagaat, kan niet anders dan dankend zich verwonderen over de gelukkige uitkomst van Gods bestel. Het scheen alles onder te gaan, maar de Heere bleek toch van achteren te regeeren, en de uitkomst van zijn albeheerschende beschikking liep toch in 't eind op de glorie van Zijn Naam en op de terneerwerping van de onheilige machten uit. En wie nu van achteren, bladzij voor bladzij, de historie der volken, eerst in Azië, en daarna in Europa nagaat, staat van zelfbewondering stil voor wat in 't eind gewrocht bleek. Uit 's menschen doen had niets dan jammer zonder eind kunnen voortkomen, maar ten slotte bleek 't toch alles de Kerke Gods tot hooger geluksstaat op te voeren. En ten leste was er op de vraag, waaraan we deze gelukkige wending der historie te danken hadden, geen ander antwoord denkbaar, dan altoos weer het kernachtig woord van den Psalmist: »De Heere regeert."

En toch, hoe verrassend gelukkig ook in de eeuw der Reformatie het lot der Christenvolken zich ontplooide, de heilige Godsvrede hield al spoedig daarna, noch onder de volken, noch in het huiselijk leven, noch in het maatschappelijk samenstel stand.

Nog 't* vierde cener eeuw was niet doorloopen, of het zondig karakter van onze samenleving straalde weer aanstonds door. Zoolang God de Heere ons in bange verdrukking den gang van 't leven deed doorworstelen, klemde ook ons volk zich aan zijn God vast; maar zoo was de bange druk niet voorbij, of nogmaals strekte ook ons Christenvolk de hand begeerig naar de weelde des levens uit, en het geloof werd almeer verraakt, en de God der vaderen almeer vergeten. Had nu de Heere onze God in die meer ontspannen dagen ons duurzaam den volksvoorspoed in volle garven toebedeeld, zoo zou de afval ons steeds verder hebben doen afwijken, en zou er ten slotte, evenals in Noachs dagen, geen volk Gods meer gespaard zijn gebleven. En wie hier tegen waakte, was niet de Kerk op aarde, maar was de Heere. Op nieuw zond Hij den druk en den jammer onder ons uit. En daaraan, en daaraan alleen, was 't te danken, dat ten slotte de afval toch weer gestuit werd, en er bij vernieuwing voor een geloofsvernieuwing te danken viel. Er was een weeropwaken, een *reveil* gelijk men het veelal noemt, en alleugs bloeide weer wat geheel verdord scheen. Het lijden was geleden. De teekenen van bekeering vertoonden zich allerwegen. En zoo bleek ook hier weder, hoe dringend noodig het lijden voor ons geweest was; en hoe ook hier de lofzang: »De Heere regeert" als vanzelf aan onze dankende lippen ontgleed.

Zoo was de historie van ouds, en zoo blijft de historie ook nu.

Hoe bezield hoog het lied der aanbidding in onze bedehuizen ook voor onzen God moge opstijgen, de zonde kleeft nog aan heel ons menschelijk bestaan op aarde, en telkens weer ziet ge voor oogen, hoe wat gereinigd scheen, toch weer bezoedeld blijkt door het stof, dat zich uit de zondige maatschappij tot in de Kerk van Christus neerslaat. Dat kan dan de dwaling der philosophie zijn, die de waarheid aanrandt, of ook de materieele macht die het geestelijk leven neerdrukt, of ook de zondige begeerte die vlast op zondig zingenot; doch dat is slechts onderscheid in den vorm, en feitelijk komt 't steeds op de één zelfde zonde neder, die ons derwijs verlagen kan, dat we ons niet meer voor onzen God verootmoedigen, maar de eere zijns heiligen Naams laten wijken voor wat ons zondig hart streelt.

Liet nu de Heere ons hierin naar eigen inspraak voortgaan, zoo zou onze afval steeds grooter afmetingen aannemen, en zou, als wij regeerden, de jammertoestand waaruit alleen Noach gered werd, onder ons terugkeeren. En dat dit verhoed en voorkomen wordt, is eeniglijk aan het alles beheerschende feit toe te schrijven, dat 't niet gaat naar ons bedoelen, maar dat Gods bestel tenslotte immer op nieuw doorgaat, en dat 't gedurig klaarder, in ons eigen levenslot en in 't lot der volken blijkt, hoe niet wij de wereld leiden, doch dat *de Heere regeert*, en dat hierdoor alleen weer telkens onze behoudenis opleeft.

Laat daarom nimmer de klaagtoon zich van ons meester maken, als vaak onze bede niet verhoord wordt, en leed na leed ons de levensvreugde rooven komt, en er vaak een siddering door ons hart gaat.

Ware onzer een heilig leven, zoo zou dit niet behoeven, en zou veeleer volstandig geluk reeds hier ons deel zijn, gelijk 't eens zijn zal in 't Vaderhuis. Maar nu we nog met de smet der zonde op ons hart in deze zondige wereld onzen weg naar het einde hebben voort te zetten, en er geen dag voorbij gaat, dat ook onze voet op 't glibberig pad der wereld niet uitglijdt, ligt onze behoudenis alleen in den vreugderoep: dat *de Heere regeert!*, en zulks niet alleen onder de volken, maar ook in ons huisgezin, moge 't zijn ook in ons eigen hart!

Dr. A. K.

Amsterdam, 10 Januari 1919.

Na een blik te hebben geworpen op het wereldtooneel, waar de machtige gebeurtenissen, die Europa tot op haar grondvesten schudden en heel de gedaante van het politieke en sociale leven der volkeren voor goed gewijzigd hebben, met zoo razende snelheid elkaar opvolgden, dat het bijkans moeite kostte ze te volgen, richt zich thans als van zelf ons oog op het *kerkelijk leven*, om na te gaan wat het afgeloopen jaar aan winst of verlies ons bracht en vooral om te vragen, welke nieuwe taak de toekomst op ons legt.

Gelijk ons vaderland te midden van de stormen en orkanen, die om ons gierden, een benijdenswaarde rust genoot, zoo is het ook met ons kerkelijk leven geweest. In Rusland, Duitschland en Oostenrijk-Hongarije moge de revolutie, door het socialisme ontketend, ook tegen de Kerk zich gericht hebben en deze voor goed verdreven hebben uit de machtige positie, die de Kerk daar nog altoos in het volksleven innam, in ons land bleven we Gode zij dank voor zulke schokkende gebeurtenissen bewaard. Kalm als door een binnenvaart gleed het scheepje van ons kerkelijk leven voort, en van het rumoer der wild opbruisende golven op de wereldzee hebben we dusver nog weinig gemerkt. Groote en machtige gebeurtenissen, die het afgeloopen jaar tot een jaar van beteekenis konden stempelen, vonden hier dan ook niet plaats.

We herdachten dit jaar het derde eeuwgetij der Dordsche Synode, maar hoeveel warmer en bezielder de loftoon was, die bij dit eeuwfeest gehoord werd ter eere van de grootste Synode op vaderlandschen bodem gehouden, en hoeveel meer hulde werd gebracht aan haren arbeid ter handhaving van het Calvinisme, van de eenheid der Kerk en tot behoud van ons vaderland, — toch kon dit gedachtenisfeest niet in de schaduw staan van het vierhonderdjarige gedachtenisfeest der Reformatie, dat een jaar geleden met zooveel bezieling en geestdrift door heel het Protestantisme in Nederland gevierd werd.

Te verwonderen is dit ook niet. De Dordsche Synode, van hoeveel belang ze ook moge geweest zijn om de beginselen der Reformatie in onze Kerk te handhaven en zuiver te houden, heeft toch een zeer ondergeschikte beteekenis, vergeleken met de Kerkhervorming zelve, die niet alleen de Kerk bevrijdde van de eeuwenoude banden, waarin Rome's hierarchie haar bond, maar die een heel nieuw tijdvak voor de historie der menschheid inluidde. Waar nog bijkomt, dat de Dordsche Synode, juist omdat zij den triomf van het Calvinisme in onze vaderlandsche Kerk bezegelde, steeds in een kwaden reuk stond bij hen, die van dit besliste en stoere Calvinisme niets wilden weten. Het was dan ook een teekenend feit, dat althans bij dit derde eeuwfeest der Dordsche Synode, vergeleken bij wat een eeuw geleden geschiedde, de belangstelling voor deze Synode zoo algemeen bleek; dat zoowel de Synode der Hervormde Kerk als de Synode der Gereformeerde Kerken besloten dit eeuwfeest officieel te gedenken, en zelfs in kringen buiten het kerkelijk leven van dit eeuwfeest notitie werd genomen. Zoo toonde dit gedachtenisfeest, hoe het Calvinisme, dat een eeuw geleden zoo goed als ingeslapen en weggezonken was, weer wakker is geworden, uit zijn verval zich heeft opgericht en een positie der eere in ons volksleven heeft ingenomen. In zooverre heeft dit derde eeuwfeest der Dordsche Synode voor ons kerkelijk leven zeker beteekenis gehad.

Evenzeer is van beteekenis geweest, dat ditmaal voor het eerst de Regeering zich tot de Kerken gewend heeft om een biddag voor ons volk uit te schrijven. Zoo ver als in Amerika, waar de President zelf als hoofd van den staat zulk een biddag verordent, zijn we nog wel niet, maar we zijn toch reeds een belangrijke schrede gevorderd, waar onze Christelijke regeering zich officieel tot de Kerken richtte om deze tot het houden van zulk een biddag uit te noodigen. Wat vooral in de benauwde en bange tijden die achter ons liggen, zoo vurig door ons Christenvolk gewenscht was, maar wat door het liberale Ministerie, dat toen aan het bewind was, stelselmatig geweigerd werd: dat de Regeering zulk een bededag voor ons volk zou uitschrijven, is ons geschonken. Welk een uitnemenden indruk deze daad der regeering gemaakt heeft en hoe hartelijk dankbaar we haar daarvoor zijn, behoeft wel niet gezegd te worden. Alle Kerken hebben zich dan ook gehaast aan dit verlangen der Regeering te voldoen; door heel ons volk, voor zoover het nog gelooft, is deze biddag gehouden, en de kerkgebouwen stroomden vol.

We hopen dan ook van harte, dat deze daad der Regeering de poort heeft opengebroken, die door het Liberalisme op slot was gedaan, en dat, wanneer de nood der tijden weer nijpt, de Regeering opnieuw tot het uitschrijven van zulk een bededag zal overgaan. Alleen dan toch wanneer de Regeering hem uitschrijft, kan zulk een bededag een *nationaal* karakter dragen. En dat behoort in een land, dat nog altoos een Christelijken naam draagt, zulk een bededag toch te zijn.

Wat ons eigen kerkelijk leven betreft, blijkt uit de pas uitgekomen statistiek, wanneer men die met het voorgaande jaar vergelijkt, dat er regelmatige toeneming is. Het aantal kerken breidde uit van 702 tot 750; het aantal leden van 479.335 tot 487.784. Het aantal vacante Kerken daalde van 199 op 187. Het aantal studenten in de Theologie te Amsterdam ingeschreven bedraagt 68, en dat in Kampen 48, zoodat dit wel wijst op een toenemende begeerte om zich voor te bereiden voor den Dienst des Woords. Dit is daarom te verblijdender, omdat het aantal dienstdoende predikanten van 562 op 549 daalde, zoodat aanvulling wel dringend noodig is [1]). Behalve een drietal emeriti-predikanten werden in het afgeloopen jaar nog een zestal dienstdoende predikanten door den dood ons ontnomen. Onder de laatstgenoemden was wel de meest bekende Ds. G. Elzinga van Kampen, die in ons kerkelijk leven een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld, doordat hij jarenlang Curator was van de Theologische School te Kampen en schier geregeld door de Synode van Overijssel naar de Generale Synode werd afgevaardigd.

Intusschen geven deze statistische cijfers slechts een zeer uitwendig beeld van het leven onzer Kerken en van wat daar omgaat. In een volgend artikel hopen we daarop terug te komen, voordat we de vraag beantwoorden, welke taak onze Kerken wacht.

---

[1]) We ontleenen deze cijfers aan een statistiek in de *Nieuwe Rotterdammer Courant* vergeleken met de cijfers van het Handboekje van 1918. In hoeverre deze cijfers betrouwbaar zijn, kunnen we niet nagaan. Het aantal Kerken, dat van 702 tot 750 klom, schijnt ons niet juist te zijn.

De noodkreet uit Hongarije.

Gaarne voldoen we aan den wensch van Ds. Landwehr om het volgende schrijven hier op te nemen:

Als Voorzitter van de laatst gehouden Generale Synode der Gereform. Kerken in Nederland ontving ik onderstaand telegram. In overleg met de broeders, die destijds het Moderamen uitmaakten, maak ik dit telegram bekend in de kerkelijke bladen, opdat onze Gereformeerde Kerken weten, welke roepstem tot ons kwam.

S. Budapest. Kuellegy ministerium.

The Protestant churches of the republic of Hungary numbering four millions of adherents implore the protection of their brethren in Holland against threatening danger of dismemberment the eventual disruption of the country especially the loss southeastern Hungary with her twelvehunderd thousand protestants would strike a death blow to the vitality of these churches and thereby would rob the newly forming democracies of the most valuable moral and spiritual forces. During four centuries these churches served and suffered as the farthest bulwark of western Protestantism in the East of Europe. Now it is the turn of the western churches to rescue the future vitality of these churches for the great tasks awaiting them.

Protestant churches in Hongary.

De vertaling van dit telegram is:

De protestantsche kerken van de republiek Hongarije, vier millioen leden tellende, roepen de bescherming van haar broeders in Nederland in tegen het dreigende gevaar van vernietiging.

De vermoedelijke uiteenscheuring van het land, bijzonderlijk het verlies van Zuid-Oostelijk Hongarije met zijn 1.200.000 Protestanten, zou een doodsteek zijn voor deze kerken, en daardoor zouden de juist zich vormende democratieën beroofd worden van de meest waardevolle moreele en geestelijke krachten. Gedurende vier eeuwen streden en leden deze kerken als het verste bolwerk van het Westersch-Protestantisme in Oost-Europa. Nu is het de beurt van de Westersche kerken om te waken voor de toekomstige levenskracht van deze kerken voor de groote taak die haar wacht.

De Protestantsche kerken in Hongarije.

J. H. Landwehr.

Dat we met onze Hongaarsche broeders diep meevoelen in de ellende, die de vermoedelijke verdeeling van hun land voor hen tengevolge hebben zal, hebben we reeds uitgesproken, maar tevens hoe moeilijk het is voor onze Kerken in Nederland, om hierin iets ter wille van de Protestantsche Kerken in Hongarije te doen.

Wat ons echter niet duidelijk is, is waarom deze verdeeling van Hongarije de Protestantsche Kerken aldaar met *vernietiging* bedreigt, gelijk in dit telegram gezegd wordt. Al zou een belangrijk deel, dat nu aan Hongarije behoort, bij andere Staten gevoegd worden, daarom behoeft toch het kerkelijk verband tusschen deze Protestantsche Kerken nog niet verbroken te worden. En zelfs al geschiedde dit, dan nog zouden de Protestantsche Kerken in Hongarije zelf daarom toch nog niet met den ondergang worden bedreigd. De kracht van een Kerk schuilt toch niet alleen in haar numeriek getal, maar veelmeer in haar innerlijke geloofskracht.

Gaarne zouden we daarom meer licht over dit vraagstuk ontvangen. Wellicht wil een der Hongaarsche hoogleeraren, die nu ons land bezoeken, daarover meer licht verspreiden en dan ook aangeven, *welken steun* wij aan de Hongaarsche broeders bieden kunnen.

Vooral op dit laatste komt het natuurlijk aan.

Dr. A. Brummelkamp.

Aan Dr. A. Brummelkamp, die 7 Januari zijn tachtigsten verjaardag vieren mocht, bieden ook wij onzen hartelijken gelukwensch.

De Heraut heeft daartoe bijzondere redenen, omdat, toen ons blad nog in anderen vorm verscheen, Dr. A. Brummelkamp daaraan een medewerker was en hij hier het eerst zijn sporen verdiende op een gebied, dat hem steeds lief bleef en waaraan hij zijn beste krachten heeft gegeven, de Christelijke journalistiek.

Maar niet minder komt die hulde hem toe, omdat Dr. A. Brummelkamp steeds een man was, die een warm hart had voor de Gereformeerde Kerken. Zoon der Scheiding heeft hij, aan de breede opvattingen van zijn vader getrouw, steeds geijverd voor de vereeniging der beide Gereformeerde Kerkengroepen en daartoe zijn bezielend woord laten uitgaan.

Voor de historie der Afscheiding schonk hij ons een kostelijke bijdrage in de met zooveel pieteit geschreven levensbeschrijving van zijn vader.

Op het gebied der Christelijke letterkunde trad hij op niet alleen om tegen veel wansmaak en zedelijke ontaarding in de nieuwere kunst te getuigen, maar ook om leiding te geven aan een eigen ontwikkeling der Christelijke litteratuur.

Voor ons Christelijk onderwijs en inzonderheid voor onze Christelijke Hoogeschool, waaraan hij als Curator verbonden is, was hij steeds een kloek en beslist strijder.

Zoo is er wel reden om dankbaar te wezen voor hetgeen Dr. A. Brummelkamp voor ons Christenvolk heeft gedaan met de hem toebetrouwde talenten.

Mogen aan den tachtig-jarige, die nu „staatsman in ruste" is, nog enkele levensjaren gegund worden, en de avond zijns levens verhelderd worden door de gunste zijns Gods.

In memoriam Ds. Renkema.

In Ds. Renkema, die 2 Januari overleed, op den leeftijd van nog geen zestig jaar, verliezen onze Gereformeerde Kerken een trouw dienaar des Woords en een man met een warm hart voor den Dienst der Zending.

Jaren lang was hij deputaat der Generale Synode voor de Zending en op de bekende Zendingsconferentie te Edinburg vertegenwoordigde hij de Gereformeerde Kerken.

Niet minder gaf hij zich echter aan de taak om voor de emeriti-predikantsweduwen- en weezen te zorgen. Toen op de Synode te Utrecht de grondslagen waren gelegd van een nieuwe pensioenregeling, werd Ds. Renkema de stuwende kracht, die deze regeling doorzette en haar tegenover andere opvattingen op elke Generale Synode met kracht en vuur bepleitte.

Het laatste deel van zijn leven gaf hij zich vooral aan den arbeid onder de Gereformeerden, die in Rijn-Pruisen verstrooid waren. In 1912 verliet hij daartoe ons vaderland om zich te Duisburg als predikant te vestigen, en bleef daar arbeiden ook onder den oorlog door met grooten zegen.

Ook als schrijver trad Ds. Renkema op. Jarenlang was hij redacteur van het *Gereformeerd Volksblad*. Met Ds. Rudolph en Dr. de Moor gaf hij onze Kerkorde uit met de latere besluiten der Generale Synode. Van zijn hand verscheen voorts een uitlegging van het boek Job. En ook andere werken getuigden van zijn productieven geest.

Ds. Renkema was een stoere werker, een man met wilskracht en energie, een man die veel gearbeid heeft en wiens nagedachtenis daarom onder ons in eere zal blijven.

Moge de God der vertroosting zijn diep bedroefd gezin nabij wezen en aan degenen, die hem zoozeer missen zullen, leeren nazeggen, wat hij zelf getuigde, toen de tijding van zijn naderenden dood hem gebracht werd: „God is toch zoo goed!"

Dr. Brinkman verzoekt ons mede te deelen, dat het stuk, dat we een vorig maal uit de *Geldersche Kerkbode* overnamen, niet van Ds. van den Brink was, gelijk we aangaven, maar van hem.

Is de Hervormde Kerk een schijnkerk?

VIII.

Gaan we thans na, waarin het *wezen* der Kerk bestaat, dan kan, gelijk we aantoonden, dat wezen der Kerk niet bestaan daarin, dat een Kerk een belijdenis heeft, want er zijn wezenlijke Kerken van Christus geweest, die zulk een belijdenis nog niet hadden, evenals er omgekeerd valsche Kerken zijn, die wel eene belijdenis hebben, maar eene belijdenis, die lijnrecht ingaat tegen ons algemeen Christelijk geloof.

Vraagt men dan ook aan onze Confessie wat de Kerk van Christus is, dan neemt ze in hare bepaling van het wezen der Kerk niet op het hebben van een Belijdenis, maar omschrijft zij de Kerk als »de *vergadering der ware Christgeloovigen*, die al hunne zaligheid verwachten van Christus Jezus, gewasschen zijnde in zijn bloed, en geheiligd en verzegeld zijnde door den Heiligen Geest" (Art. 27). De vraag, of onze Confessie daarmede in de eerste plaats doelt op de onzichtbare Kerk, het mystieke lichaam van Christus, dan wel op de zichtbare Kerken kan hier in het midden worden gelaten, want de zichtbare Kerk is niet een tweede Kerk, die geheel los en zelfstandig naast de onzichtbare Kerk staat, maar ze is de zichtbare openbaring van het mystieke lichaam van Christus. Beiden staan dus in dezelfde verhouding tot elkander en zijn even nauw met elkander verbonden, als de zichtbare, uitwendige verschijning van den mensch in zijn lichaam en het verborgen geestelijke leven van den mensch in zijn ziel. Wat van de onzichtbare Kerk geldt, dat zij is de vergadering der ware Christgeloovigen, geldt dus evenzeer van de zichtbare Kerk. Het wezen der Kerk schuilt dus altoos in deze ware Christgeloovigen, die de leden van Christus lichaam zijn. Waar geen geloovigen zijn, is er ook geen lichaam van Christus en daar kan derhalve geen Kerk worden gevonden.

Dat in de zichtbare Kerk onder deze ware Christ-geloovigen en daarmede vermengd althans hypocrieten of huichelaars worden gevonden, is juist, en onze Confessie zelf wijst daarop in Art. 28, maar dit doet aan het wezenlijk karakter van een Christelijke Kerk niet af, omdat, gelijk onze Confessie terecht opmerkt, deze hypocrieten wel *in* de Kerk zijn, maar ze daarom nog niet *van* de Kerk zijn. Eerst dan, wanneer alle ware Christ-geloovigen uit de Kerk zouden verdwenen zijn en daarin niets anders dan ongeloovigen zouden zijn overgebleven, zou zulk een Kerk daardoor ipso facto hebben opgehouden een openbaring van Christus lichaam te wezen; zulk een Kerk zou dan een *doode* Kerk zijn geworden, of wil men liever, een *schijnkerk*. Maar zoolang in zulk een Kerk nog een deel der ware Christ-geloovigen gevonden worden, schuilt in deze Kerk nog altoos een deel van het verborgen lichaam van Christus en kan men daarom zulk een Kerk ook nog niet een schijnkerk noemen.

Vormen de ware geloovigen dus de wezenlijke elementen waaruit de Kerk van Christus is gebouwd, omdat zij alleen de *leden van Christus lichaam* zijn, en er geen openbaring van Christus lichaam kan wezen zonder leden van dit lichaam, niet minder is in de tweede plaats een wezenlijk vereischte voor de Kerk, dat *de Heilige Geest in haar midden werkt*. De Heilige Geest is toch de levensgeest van het lichaam van Christus, die de leden van dit lichaam geestelijk levend maakt, ze met Christus, hun Hoofd in den hemel, verbindt, en hen door den mystieken band van de gemeenschap der heiligen tot één lichaam saambindt. Het is daarom volkomen juist, wat de Kerkvader Tertullianus zeide: *Ubi Spiritus, ibi Ecclesia*, waar de Heilige Geest is, daar is ook de Kerk. Waar de werking des Heiligen Geestes ophoudt, daar zijn geen ware geloovigen meer, omdat het geloof Zijn gave is, en waar geen ware geloovigen zijn, heeft ook de Kerk opgehouden te bestaan. Maar zoolang God de Heere, om dit in de taal onzer vaderen uit te drukken, aan de Kerk nog geen scheidsbrief heeft gegeven en de werkingen van zijnen Heiligen Geest nog niet geheel uit haar midden heeft teruggetrokken, is zulk een Kerk nog geen schijnkerk geworden.

Maar al zijn het deze beide factoren: de aanwezigheid van ware Christgeloovigen, die de leden van Christus' lichaam zijn, en de inwoning en werking des Heiligen Geestes, die de levensgeest der gemeente is, welke over het wezenlijke bestaan der Kerk beslissen, toch is daarmede nog niet genoeg gezegd, althans wanneer de vraag gesteld wordt, hoe wij kunnen onderkennen, of er zulk een wezenlijke Kerk van Christus gevonden wordt. De innerlijke en verborgen werking des Heiligen Geestes, waardoor Hij zielen wederbaart, en tot leden van Christus' lichaam maakt, kunnen wij eerst waarnemen, wanneer dit nieuwe, door den Heiligen Geest gewekte leven, zich naar buiten openbaart in waarachtige bekeering en heiligmaking des levens. En zoo ook kunnen wij van het verborgen geloof in de harten dezer ware Christgeloovigen niets ontdekken, wanneer zij dit geloof niet uitspreken en belijden, gelijk de Apostel zegt: »met het hart gelooft men ter rechtvaardigheid, maar met den mond belijdt men ter zaligheid". Immers over de verborgene werkingen des Heiligen Geestes en over het verborgen geloof des harten kan iemand oordeelen dan God alleen. Wij menschen hebben dus te oordeelen naar wat voor ons zichtbaar en waarneembaar wordt. En waar het hier gaat om de *zichtbare* openbaring van Christus' Kerk, daar kan zulk een zichtbare Kerk ook niet bestaan, wanneer er geen geloovigen zijn, die als vrucht van deze werking des Heiligen Geestes hun geloof openbaren in hun *wandel en belijdenis*. In zooverre is het dus volkomen juist, dat de *belijdenis* van het geloof voor ons een kenmerk is om te beoordeelen, of er een wezenlijke Kerk van Christus wordt gevonden, mits men dan maar wel in het oog houde, dat hiermede niet bedoeld is een belijdenis, die in een bepaald formulier is uitgedrukt en door de Kerk als geheel wordt beleden, maar het belijden van hun geloof in Christus door de leden der Kerk zelf. Zoo hebben onze vrome martelaren, reeds lang voordat Guido de Brès onze Geloofsbelijdenis had opgesteld en deze door onze Kerken eenparig was aangenomen, hun geloof beleden, zelfs al kostte dit hun goed en hun leven.

Ook hiermede zijn wij er echter nog niet, want al is er een zichtbare openbaring van Christus lichaam overal waar zulke belijdende geloovigen gevonden worden, toch is er daarom nog niet wat wij een »Kerk" noemen. Een Kerk bestaat toch niet uit enkele losse, naast elkaar staande geloovigen, maar ze is, gelijk onze Confessie het uitdrukt, een *vergadering* dezer geloovigen. En zelfs kan niet elke samenkomst van geloovigen of gezelschap van vromen een Kerk genoemd worden, maar een Kerk is er alleen dan, wanneer deze geloovigen saamkomen, opdat *het Woord en de Sacramenten bediend worden*. Dit is toch, althans in deze aardsche bedeeling, de